

„Femeile despre femei.”
Afirmarea *conștiinței* feministe reflectată* în presa românească
din Transilvania

Dr. GEORGETA FODOR
Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș

Abstract

„Women about Women.” The Affirmation of the Feminist Consciousness Reflected in the Romanian Press in Transylvania

The present study intends to reveal a feature of the process by which women developed a gender consciousness. In fact the study has at its basis the work of the American researcher Gerda Lerner, the author of a well documented work on the evolution of the feminist consciousness in Western Europe and America. We tried to stress the extent by which the Romanian women from Transylvania of the second half of the XIXth century had gone through a similar process of creating a feminist consciousness. As a methodology, we researched the Romanian journals of the XIXth century in an effort of identifying the public arguments women used to express themselves as being part of a discriminated gender. Not only the ideas women expressed in the public space were subject of our analysis but also the shape these women gave to their message in order to adjust it to the one disseminated by men.

* Această lucrare este rezultat al Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. Axa prioritară 1. *Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere*; Domeniul major de intervenție 1.5 Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării; Titlul proiectului: **Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională (școală postdoctorală) și program de burse (CommScie)**. Numărul de identificare al contractului: POSDRU /89/1.5/S/63663.

Keywords: *women, consciousness, journals, XIXth century, Transylvania.*

Rezultatele cercetărilor asupra istoriei femeii au accentuat, și pe bună dreptate, lungul drum pe care femeia l-a avut de parcurs de la inegalitate și discriminare la egalitatea de gen. Fără îndoială ne aflăm în fața unui proces care nu poate fi înțeles decât printr-o abordare braudeliană, a duratei lungi. Nu avem de-a face cu un proces linear, căci el a fost marcat deopotrivă de momente de stagnare sau chiar de regres. Având curiozitatea specifică istoricului, este firesc să se fi născut și dorința de a răspunde la întrebarea: de ce a fost nevoie de o perioadă atât de îndelungată în care genul feminin a ajuns să fie considerat ca fiind jumătatea egală a omenirii.

Prezenta expunere își asumă intenția de a puncta unul dintre aspectele fundamentale ale acestui proces, într-o manieră distinctă, și anume pornind de la lectura unei cărți extrem de fascinante, care a adus istoriei feminine o întregire documentară, dar care, totodată, poate să deschidă noi perspective de cercetare la nivelul istoriografiei românești. Lucrarea la care facem referire aparține cercetătoarei americane Gerda Lerner, *The Creation of the Feminist Consciousness. From the Middle Ages to the Eighteen Century*, Oxford University Press, 1993, în care autoarea expune într-o manieră cronologică îndelungatul proces care a dus la afirmarea conștiinței feministe. În viziunea sa, această conștiință feministă se definește prin cinci trăsături fundamentale:

1. Realizarea de către femei a faptului că aparțin unui grup subordonat și că, în calitate de membru al unui astfel de grup, ele au suferit nedreptăți;
2. Recunoașterea faptului că acest statut de inferioritate nu este natural, ci determinat social;
3. Nașterea unei solidarități feminine (*sense of sisterhood*);
4. Definierea de către ele însele a obiectivelor de atins și a strategiilor de adoptat pentru schimbarea condiției lor;

5. Dezvoltarea unei viziuni alternative (cu cea dominantă masculină) asupra viitorului,¹

Doar când aceste condiții au fost atinse s-a putut afirma mișcarea feministă, doar astfel a putut începe procesul de emancipare al femeii.

Dincolo de cauzele care au făcut ca istoria femeii să se scrie mult mai târziu decât cea „masculină,” autoarea a încercat să determine găsirea unor puncte de reper în evoluția conștiinței feministe. Întrebarea enunțată la început rămâne o constantă a căutărilor: *De ce conștiința feministă s-a afirmat atât de târziu?* Răspunsul poate fi găsit doar printr-o atentă sondare a trecutului, iar din această perspectivă explicațiile nu mai sunt de mult o noutate, prin raportarea fie la contextul social, politic, economic, cultural și, nu în ultimul rând, religios. Am fi tentați să considerăm poate că cel religios este determinant și că în „*înapoierea sexului feminin*” trebuie căutată această întârziere; și totuși, ea nu e decât unul dintre factorii care au pecetluit soarta femeii pentru mai multe secole. Într-adevăr, cel religios a fost unul foarte puternic, determinant atâta vreme cât religia și Biserica au dominat nu doar spațiul spiritual, ci și cel privat, familial. Într-adevăr, discursul ecleziastic, atât cel catolic, cât și cel ortodox, a făcut din femeie un subordonat, labil fizic, dar și psihic, al soțului ei. Însă, dincolo de această reprezentare ce poate fi numită oficială, realitatea cotidiană a testat faptul că au existat încă din evul mediu femei active, care au găsit mijloacele de a depăși acest discurs „discriminator.” Este însă la fel de adevărat că vorbim doar de excepții și că, în durat lungă și coroborând toți acești factori - de la politici la cei religioși - au făcut ca afirmarea conștiinței feminine să se facă foarte târziu, abia în secolul al XIX-lea și chiar și în țările mai avansate din vest. Aceasta nu înseamnă că femeia a rămas până în epoca modernă în afara istoriei căci voci feminine se aud încă din evul mediu chiar dacă, procentual vorbind, ele sunt foarte puține. Unul dintre cele mai cunoscute cazuri este cel al călugăriței Hildegard von Bingen.

¹ Gerda Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness. From the Middle Ages to Eighteen-seventy*, New York, Oxford University Press, 1993, p. 274.

În Renaștere, vocile femeilor se vor ridica, astfel cum spunea Madeleine Lazard, la „o șoaptă.” Dintre ele, Christine de Pisan rămâne prima femeie care și-a câștigat existența din scris, aceea care a inaugurat, prin cartea sa, **Cetatea doamnelor**, celebra *querelles des femmes*. Această caracteristică a afirmării gândirii feminine - individualitatea, înțeleasă ca exprimarea independent de scrieri anterioare - a amânat pentru un timp afirmarea acestei conștiințe feministe. Gerda Lerner afirmă că femeile care și exprimă și conștientizează statutul de inferioritate pe care îl au nu fac decât să reia temele abordate de predecesoarele lor, dar fără să fi cunoscut concluziile la care au ajuns acestea. Este ceea ce autoarea mai sus citată numește ca fiind „*reinventing the wheel*.” Femeile au gândit și s-au exprimat în scris fără să fi știut că și alte femei au gândit în aceeași manieră. Doar astfel se explică de ce la distanțe mari de timp, femei de origini diferite și la momente distincte din istorie ajung la aceleași concluzii.

Atare situație este complet diferită dacă comparăm progresele înregistrate de către gândirea masculină, chiar și în materie de femei; astfel, dacă ei au construit mereu de pe umerii giganți ai strămoșilor, femeile au rămas, cu puține excepții, izolate unele de altele. Și după ce că numărul celor care scriau era foarte mic, ele nici nu au avut contact unele cu altele, reinventând iar și iar roata.

Situația se va schimba considerabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai apoi în secolul al XIX-lea. Revoluția industrială este și marea revoluție feminină. Ea este aceea care va aduce femeia mult mai pregnant în cadrul social. Dar la fel de importante vor fi fost și revoluțiile democratice, începând cu cea din 1789. Emanciparea din sfera privată, de sub tutela bărbaților, se va face însă treptat; avem o revoluție, dar una ale cărei efecte vor fi cu adevărat vizibile abia cu sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, când femeile încep să dobândească și drepturi cetățenești. Nu vorbim însă de un proces omogen, evoluția statutului femeii se adaptează la contextul național. Vorbim, dincolo de trăsăturile generale, de particularisme. De pildă, chiar și acolo unde revoluția industrială nu și-a făcut simțită prezența în mod pregnant, toate acele progrese aduse de revoluțiile democratice au însemnat un pas înainte spre emanciparea

feminină. Femeile vor prinde curaj în a-și susține cauza propriului sex. În plus, numărul celor care își vor asuma idealul emancipării va fi, treptat, egal cu acela al bărbaților care se pronunță acum asupra „*chestiunii femeii*.”²

Publicistica va fi un mijloc privilegiat pentru a susține cauza propriului sex. Ea reprezintă totodată și în cazul transilvănean sursa care ne permite identificarea modului în care conștiința feministă se construiește și se afirmă. În baza studiilor redactate anterior și consacrate modului în care presa românească transilvăneană expune dezbaterile privind rolul femeii în societate, suntem în măsură să afirmăm că, și în cazul românelor transilvănene, afirmarea conștiinței feminine este un fapt databil în secolul al XIX-lea.³

Dar, cum dincolo de trăsăturile general valabile tuturor mișcărilor feministe, fiecare mișcare pornește de la caracteristicile naționale, astfel și feminismul românesc în haina sa transilvăneană își are propriile particularități.

De precizat rămâne și faptul că ne aflăm în fața unui proiect ce impune aprofundări viitoare și tocmai de aceea ne limităm deocamdată la punctarea câtorva aspecte privind modul în care româncele transilvănene își exprimă în scris atitudinea vizavi de condiția propriului sex. Este reprezentativ totodată a marca modul în care reprezentantele sexului feminin își integrează discursul, adaptându-l de fapt la contextul social, politic, economic și mai cu seamă național, astfel încât să obțină asentimentul celuilalt sex. Atare fapt face trimitere la un alt aspect pe care Gerda Lerner l-a evidențiat în cercetările sale și anume că femeile, atunci când prind curajul de a scrie și de a-și face publice opiniile, se simt oarecum obligate să se justifice, să exprime în mod explicit motivele care le-au determinat să scrie. Pornind de la aceste justificări se va naște, treptat, ceea

² Gisela Bock, *Femeia în istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre*, Iași, Editura Polirom, 2002.

³ Georgeta Fodor, *Women as Topic of „Intellectual Debates.” Case study: „Amiculu Familiei”* în *Studia Universitatis Petru Maior. Series Historia*, 11, 2011, p. 89-98.

ce putem numi ca fiind o conștiință feministă. Deopotrivă interesante sunt și aceste explicații date și care se integrează perfect în contextul epocii. Astfel, dacă în evul mediu argumentul folosit era inspirația sau revelația divină (care le-a impus să-și facă publice gândurile), pe care nici chiar bărbații nu le puteau contesta, în epoca modernă argumentele se „naționalizează,” autorizarea românelor, de pildă, va fi datorită lor națională.

Într-adevăr, comparativ cu spațiul occidental, vocile românelor transilvănene din presă sunt mult mai puține. Contextul și cadrul privat, dominant masculin, nu le-au permis să ajungă la acel nivel de conștientizare al statutului inferior al propriului sex decât mult mai târziu. Abia cu secolul al XIX-lea se vor înregistra din ce în ce mai consecvent voci feminine, care luptă pentru emancipare culturală în primul rând. Dar, nici chiar în acest veac, cele care se vor exprima nu sunt oricine. Doar fiice, soții din familiile claselor de mijloc - burghezi și mai cu seamă intelectuali - ajung să aibă această oportunitate. Cel puțin două sunt motivele care explică o atare realitate: ele provin din familii care au o bază materială suficient de prosperă pentru a-și permite să susțină și educarea fiicelor, în condițiile în care școlile de fete apar relativ târziu și într-un număr mic, sau, în al doilea rând, este vorba despre părinți conștienți de importanța pe care educarea fetelor o joacă în societatea timpului lor. În plus, fetele din aceste familii au avantajul accesului la o literatură care să le permită să-și dezvolte capacitățile intelectuale, să le racordeze la fluxul informațional din Occident. Dovadă în acest sens stau trimerile bibliografice pe care ele le fac în cuprinsul articolelor pe care le publică. Deși afirmarea conștiinței feministe rămâne rezultatul unui proces de *brainstorming* al reprezentantelor sexului feminin, această afirmare și definire a unui nou model, precum și a rolului pe care aceasta trebuia să îl dețină în societate și în familie, se va defini, după cum este și firesc de altfel, printr-o permanentă raportare la modelul feminin pe care îl construiesc bărbații. Credem că nu lipsită de interes ar fi și o comparație între cele două modele: cel masculin, a cărui proces de gestație are o vechime de secole și, respectiv, cel feminin, aflat, în cazul românesc, abia la începuturile sale.

Ne limităm deocamdată la a delimita doar pe cel feminin, așa cum poate fi el surprins prin analiza ziarelor românești din Transilvania veacului al XIX-lea, și doar cele care să ne permită a puncta câteva repere din istoria afirmării conștiinței feministe din acest spațiu. În acest sens, ne vom centra analiza asupra articolelor semnate de autori-femei, care au fost publicate în unele dintre cele mai prestigioase publicații românești ale timpului.

În numărul din 1/13 august 1878, la rubrica **Studii sociale** din **Amiculu Familiei**, se regăsește un articol care citează un discurs ținut de către *Paulina Zaharescu*, directoarea școlii profesionale de fete din București, cu prilejul unei ceremonii de decernare a premiilor. Discursul reprezintă de fapt un expozeu istoric asupra evoluției drepturilor femeii la educație: Antichitatea - refuză accesul femeii la cunoaștere; virtuțile creștinismului, grație căruia femeia începe „a fi considerată cá omu,” adică ea câștigă în respect și stimă dar continuă a fi „sclava ignoranței;” epoca modernă, când femeia se ridică și își spune cuvântul (sfârșitul secolului al XVIII-lea).⁴ Întregul discurs pune de fapt accentul asupra utilității educației pentru femei. Este subliniată, de pildă, ideea - pe care o regăsim de altfel în numeroase articole - potrivit căreia educația femeilor reprezintă o necesitate a timpului, dar că această educație nu va „deturna” menirea primordială a femeii: de a fi o mamă bună, o soție morală și devotată.⁵

Interesantă sau poate duplicitară? - lăsând loc interpretărilor - este precizarea pe care editorul o face înainte de a cita întregul discurs al Paulinei Zaharescu, el menționând că motivul pentru care acesta este prezentat în acest număr este unul exclusiv literar: „pentru valoarea-i literaria lasamu se urmeze aici.”⁶

Valoarea discursului pentru delimitarea conturilor conștiinței feminine este definitorie. Chiar dacă Paulina Zaharescu vine din Regat, valoarea afirmațiilor sale rămâne, mai cu seamă că articolul este redat într-o gazetă din Transilvania și cu o trimitere explicită la situația româncelor de

⁴ *Amicul Familiei*, nr. 1, 1/13 august 1878, p. 11.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

aici, care ar trebui să ia exemplul. Că vorbim despre o conștiință feministă clar afirmată în cazul Paulinei Zaharescu, stă drept dovadă însăși acel expozeu asupra istoriei femeii. Este însă la fel de adevărat și că autoarea nu se delimitează de tipar: femeia este în continuare fiica, soția, mama. Dar și din această perspectivă comunitatea de destin cu contemporanele sale e la fel de evidentă. Ea este vocea „*femeii române*,” „*jun'a romana*,” influențată de progresul european. Pronumele „*Ea*” e folosit generic pentru toate femeile române care au „*aspirații*” de a se ridica „*prin cultur'a spiritului și a animei într-o pozițiune mai înaltă*.” Și nu este vorba doar de o identitate națională, ci de una general universală, căci femeia română este alăturată „*cu femeile teriloru celoru mai civilizate*.” Aceeași conștiință a apartenenței la un grup „discriminat” reiese și din apelul pe care ea îl face vizavi de acordarea șanseii la educație pentru femei: „*femei'a romana doresce progresulu si merita, ca cei in dreptu se se ocupe cu ace'asi sollicitudine de educatiunea si instructiunea ei, cá si de a barbatului*.” Deși este vorba doar de domeniul educației, faptul că Paulina cere o egalitate de gen reprezintă un alt element cheie pentru ilustrarea modului și direcției în care se ridică mișcarea de emancipare a femeii.

De remarcat sunt și articolele care sunt semnate cu pseudonim. Cum ar trebui interpretată această practică? De altfel, ea este destul de frecvent întâlnită și în vestul european, unde avem femei care preferă să își ascundă identitatea sub pseudonim sau să își alăture numele de cel al unui bărbat, pentru a evita critica sau pentru a da mai mult credit operelor sale. E poate și o dovadă a nesiguranței, o teamă de a fi îndrăznit poate să intervină într-un domeniu ce multă vreme a fost unul rezervat exclusiv bărbaților. Practica o vedem testată și în presa românească.

Un astfel de articol apare tot în *Amiculu Familiei*, numărul 7 din 1/13 noiembrie 1878. După pseudonim, *Hygea* nu poate fi decât o femeie, o femeie educată cu cunoștințe de mitologie greacă. Articolul este de fapt o prezentare referitoare la „*datinile unor femei europene*.” El se adresează mai întâi cititoarelor și apoi și cititorilor. Identitatea de gen/conștiința feministă e afirmată „*femeile noastre*,” la fel și perspectiva asupra propriului gen: femeile noastre, „*femeile civilizatiunii și ale progresului*” și delimitarea de celelalte, adică de „*femeile din Orientu*,” opuse „*occidentalelor*,” în rândul cărora sunt incluse și

românele. Că autoarea este o femeie educată stau dovadă și citatele din Michelet, Huxley, Wallace, Rousseau, Darwin. Și formulele de adresare, generice, toate fac referire la o conștiință feministă, căci autoarea se identifică și ea cu contemporanele sale: „s'au ocupatu de noi;” „noi suntem;” „dómmele mele.” Utilizarea pseudonimului îi oferă, de asemenea, doza de curaj în a încheia articolul într-o notă de sarcasm: „Barbatii déra se remâna si mai departe domnitorii creatiunei, si noi femeile turmentulu superioru alu barbatului, jumetatea lui optima, oleu in otietulu barbatimei si – amic'a loru cea mai sincera si mai fidela... Ve salutu, visuriloru fantesiei! Ve salutu domnitoriloru creatiunei!”⁷

Dar una dintre cele mai clare afirmări a conștiinței feminine o regăsim în articolul semnat de către *Emilia Lungu*. Titlul este cât se poate de convingător - **Femei'a Română** - publicat de asemenea în **Amiculu Familiei**, numerele 8-11 din noiembrie 1879.⁸ Încă din moto-ul ales de autoare avem o primă mențiune a însăși conceptului de „conștiință feminină:” „Dati femeiei consciinti'a de ce este ea; si in curându va invetiá a fi cum trebuie se fia?”

Importantă este și interogația, tipică de altfel pentru procesul de afirmare a unei conștiințe de gen: „Ce este femeia?”. Întregul articol se prezintă deci ca fiind o pledoarie în favoarea sexului feminin, dar deopotrivă și o critică acerbă, și fără nici o urmă de teamă a moravurilor și practicilor sexului dominant. Un expozeu al calităților și influenței determinante pe care femeile o au în plan familial, dar și social. La fel ca și Paulina Zaharescu, și Emilia Lungu insistă asupra necesității educării femeii ca fiind o condiție indispensabilă a emancipării. Educația nu mai apare ca un apanaj al bărbaților, ci un drept natural al femeii. Nu este neapărat o pledoarie pentru feminism, ci mai cu seamă un apel pentru repararea unei nedreptăți comise și care se perpetua de secole. În acest caz, argumentul suprem invocat de autoare este maternitatea. Din perspectiva raționamentelor pe

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Amiculu Familiei*, nr. 8, 13/25 noiembrie, 1879; nr. 9, 20 noiembrie/2 decembrie, 1879; nr. 10, 27noiembrie/7 decembrie, 1879; nr. 11, 4/16 decembrie, 1879.

care femeile, la nivel european și nu numai, le-au invocat înspre susținerea cauzei propriului sex acesta este cel mai des invocat.

Gerda Lerner subliniase pertinent acele modalități prin care femeile au găsit legitimitatea de a vorbi și a se afirma ca gen. Dintre ele, „autorizarea” prin maternitate a ocupat un loc primordial. Potrivit cercetătoarei americane, alături de femeile mistice și cele motivate de impulsuri religioase, au existat întotdeauna altele, care au căutat o altă sursă a autorității feminine, iar aceasta a fost găsită în experiența cea mai comună a femeilor – maternitatea.⁹ În calitatea lor de mame, datoria femeilor de a educa tinerii a conferit femeilor autoritatea de a-și exprima ideile pe o gamă largă de subiecte: înarmate cu o armă atât de puternică, ele au avut curajul să dea sfaturi, instrucțiuni de morală și chiar să ofere interpretări teologice.¹⁰ În epoca modernă, femeile vor ajunge să dea formă cererilor la egalitate. având la bază argumentul maternității și mai apoi ajungând la conturarea unei conștiințe de grup.¹¹

Chiar dacă autoarea nu analizează și situația din spațiul central-est european, suntem îndreptățiți a afirma faptul că și aici argumentul maternității este cel mai puternic, cel mai frecvent invocat de către femeile implicate în dezbaterea dintre sexe. Dar și bărbații se vor folosi, cu aceeași frecvență, de acest argument, fie în susținerea cauzei progresului feminin, fie în negarea dreptului la acest progres.

Emilia Lungu este doar una dintre vocile feminine prezente în presă care se folosește, în susținerea cauzei propriului sex, de acest argument al maternității, întărit - și aceasta este o altă caracteristică evoluției problematicei feminine în spațiul românesc transilvănean - de cel al naționalismului: maternitatea și națiunea sunt elementele cheie ale procesului de dezvoltare a conștiinței femeii române. Această asociere este determinantă prin optica interpretării că femeia, în calitatea ei de mamă, reprezintă de fapt cheia progresului unei națiuni.

⁹ Gerda Lerner, *op.cit.*, p. 116.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

Din perspectiva afirmării conștiinței feminine, argumentul maternității este și el de perceput ca fiind o dovadă a acestei afirmări a conștiinței feministe, în condițiile în care el este leitmotivul articolelor semnate de către femei. Fiecare perspectivă a maternității¹² este cu chibzuință „exploatăată,” iar cea de *educator al națiunii* este fără îndoială cea mai titrată. Această asociere nu este exclusiv românească; de fapt, după cum afirma Gerda Lerner, tema importanței educației femeii este una dintre cele care vor reapărea cu forță la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în Franța, Germania, America.¹³ Faptul că și româncele din Transilvania ajung la concluzii similare celor ale femeilor din Occident nu poate decât să confirme, o dată în plus, concluzia cercetătoarei americane vizavi de faptul că, în lungul proces de definire a conștiinței feministe, femeile au „*reinventat iar și iar roata.*”

Tot despre o conștiință feministă afirmată este vorba și în apelurile cu scop caritabil, cel mai adesea adresate de către reprezentantele Reuniunilor de femei din Transilvania către conaționalele lor, căci solidaritatea feminină trebuie și ea înțeleasă ca fiind un indiciu al afirmării conștiinței feminine. Această conștiință comună este argumentul în favoarea coalizării eforturilor femeilor înspre întrajutorarea celor defavorizați social sau pentru organizarea altor evenimente cu scop caritabil. Astfel de apeluri sunt frecvent întâlnite în presă.

¹² Potrivit Gerdei Lerner, conceptul de maternitate conține de fapt o varietate de sensuri: există perspectiva fizică a maternității, înțeleasă atât ca abilitatea de a naște, dar și practică a creșterii copiilor; există apoi „*maternitatea*” ca și instituție sau „*maternitatea ca și construcție socială.*” Aceasta cuprinde mijloacele legale, economice și sociale prin care societatea definește rolurile, drepturile și îndatoririle mamei. La fel de pertinentă este și observația că „*instituția maternității*” se schimbă în timp și e sensibil diferită de la un teritoriu la altul sau când el se aplică femeilor aparținând unor grupuri etnice sau rasiale diferite. Mai există, de asemenea, și ideologia maternității, sensul său simbolic astfel cum a fost ea definită în perioade sau circumstanțe diferite.

¹³ Gerda Lerner, *op. cit.*, p. 212.

De pildă, *Amiculu Familiei*, numărul 1 din 1/23 ianuarie 1881 publica *Apelu catra tote damele romane*. El se adresa „*Onorabile<lor> Domne si Domnisoare Amabile Sorori,*” a căror misiune - o altă dovadă a conștiinței unității de destin - este de fapt una dintre cele mai „*nobile misiuni a secsului nostru este ace'a de a ajuta pre cei lipsiti si a mângăia pre cei necajiti.*”¹⁴

O altă dovadă a conștiinței unității de destin apare chiar și în articolele în care autoarele sunt angajate în polemici cu „*surorile noastre.*” Facem referință la un articol publicat în *Familia* din 1886, *Cerem școlă pentru fete!* Deși nesemnlat, este evident că autorul este de sex feminin. Ea răspunde de fapt unor acuzații ce par să fi venit din partea unor femei vizavi de deschiderea școlii de fete a Reuniunii. Chiar dacă ne aflăm de fapt în fața unui protest, a unei voci feminine revoltate de presupusele acuzații din partea „*surorilor din provincie,*” afirmarea conștiinței feministe este din nou prezentă. De subliniat este însă și identitatea națională, ca parte fundamentală a procesului de construcție a conștiinței feminine în spațiul transilvănean. Dovadă stau, de pildă, formulările precum „*societatea străinilor*” sau „*femeile de alte neamuri,*” „*femeia germană.*”¹⁵

În ce măsură această conștiință feministă se armonizează, uneori până la suprapunere, cu modelul feminin construit de către bărbați? O simplă evaluare cantitativă testează importanța pe care chestiunea feminină o ocupă în publicistica românească. Este evident că impactul pe care opinia aproape unanimă a autorilor de articole (bărbați) a fost unul decisiv pentru formarea conștiinței feministe. Acest impact este evident și la nivelul articolelor semnate de femei, în care reprezentarea femeii coincide cu modelul construit de către autorii bărbați. Elementele cheie ale modelului feminin construit de către autori se concentrează asupra virtuților maternității, plusând mai cu seamă pe rolul de educator al mamei și, prin extensie, postura acesteia de educator al neamului, deci un bun cetățean; așadar, exact aceleași trăsături prin care se definește modelul feminin în viziunea autoarelor.

¹⁴ *Amiculu Familiei*, nr. 1, 1/23 ianuarie 1881, p. 11.

¹⁵ *Familia*, nr. 5, 1886, p. 55.

Una dintre cele mai semnificative creionări ale portretului feminin îi aparține lui B. P. Hașdeu. Ne aflăm, de fapt, în fața unei pledoarii în favoarea virtuților maternității, care se regăsește în articolul *Mum'a*, din 1/13 august 1879. Fragment se pare dintr-o conferință, articolul este un elogiu adus mamei și calității sale de educator. Potrivit autorului, femeia/mama este aceea care pune bazele educației copilului: „*In crescerea copilului, care începe cu născerea seau mai bene cu concepțiunea, influent'a mumei este cea de antaia în privinti'a timpului, cea mai de aprôpe în legaturile firești. Betranulu profetu arabu avea dreptate: Omulu nasce din femeia mai multu decâtu din barbatu... în braçiale si la anim'a mumei, copilulu primesce educatiunea s'a primordiala.*”¹⁶ Ea este ființa primordială, succesoarea Fecioarei Maria. Rolul acesteia este unul pozitiv, deși autorul nu uită păcatul originar; acesta este însă diminuat prin virtuțile pozitive acordate acum femeii: „*O buçe ale femeei, voi ne-ați sedusu în Adamu, éta că Ddiue v'au facutu demne de a ne invetiá adevverulu se de a ne revelá fiinti'a s'a!*”¹⁷

Hașdeu este doar unul dintre intelectualii români care se implică în dezbaterea privind femeia și destinul ei. Alături de el, un alt nume rezonant și fără îndoială formator de opinii rămâne George Barițiu, unul dintre principalii susținători ai dreptului femeii la educație. Dovada o reprezintă multitudinea de prelegeri și articole publicate în principalele publicații transilvănene. Cităm, de pildă, discursul ținut în cadrul adunării Astrei, din 10 august 1869, de la Siomcuta, a cărui temă este tocmai „*educația femeilor la nașiunea română*,” un veritabil articol program privind principiile după care trebuia să se organizeze „*educatiunea si institutiunea femeiloru nostre.*”¹⁸

Considerăm că întreaga dezbatere asupra rolului femeii în societate a avut un veritabil rol formator pentru conștiința feminină. Și nu doar trăsăturile comune ale discursurilor autorilor bărbați și femei confirmă această teorie, ci și însăși preluarea *ad litteram* a unor discursuri semnate de autori bărbați de către femei. Un astfel de exemplu, ce-i drept singurul pe care l-am identificat până în acest moment în presa românească

¹⁶ *Amiculu Familiei*, nr. 1/13 august 1879, p. 1.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Transilvania*, nr. 17, 1 septembrie, 1869, p. 199-202.

transilvăneană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este cel al învățătoarei *Sofia Bria*, a cărei viziune asupra propriului sex este de fapt o preluare aproape în întregime a unui text semnat de un bărbat, Vasile Pop, care publicase cu câteva decenii mai devreme un articol, ***Despre creșterea fetelor***.¹⁹ Sofia Bria schimbă într-adevăr titlul: ***Datorinți'a mamelor față de creșterea și educațiunea copiilor***, dar nu și conținutul. Și totuși, conștiința feministă se afirmă chiar și așa: moto-ul „*Romance, fi-ti marite voi în barbatii vostri! Voi binecumentate în fiii vostri fi-ți!*”²⁰ precum și în încheierea articolului: „*la lucru dara mamelor*.”²¹

Însumând, o dată în plus, una dintre observațiile Gerdei Lerner se dovedește validă și în cazul româncelor transilvănene: „*Dreptul de a învăța, dreptul de preda, dreptul de a (se) defini?*” constituie esența procesului de afirmare a conștiinței femeii române transilvănene. Originală rămâne sinteza care s-a realizat între modelul feminin, construit de către autori bărbați, și cel al femeilor și mai ales faptul că, încă în această epocă, conștiința feminină se pliază după tiparul „masculin.”

De asemenea, dacă ne raportăm la cele cinci trăsături fundamentale pe care Gerda Lerner le atașă definiției conștiinței feministe, e evident faptul că, și în cazul transilvănean, această conștiință trece printr-un proces similar: autoarele citate exprimă apartenența la un grup nedreptățit (1); ele recunosc că această situație de inferioritate nu este una naturală, ci determinată social (2); însăși semantica este o dovadă a solidarității (3); ele definesc obiectivele de atins, în primul rând educația (4); viziunea asupra viitorului nu este încă alternativă, ci sincronă cu cea masculină a progresului națiunii române (5).

¹⁹ Vasile Pop, ***Despre creșterea fetelor***, în *Familia*, nr. 9 din 1867.

²⁰ *Transilvania*, nr. 3-4, 1883, p. 21.

²¹ *Ibidem*, p. 24.